

УДК 327.5:341.211

ПРОБЛЕМА СУВЕРЕНІТЕТУ І КОНФЛІКТУ У СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Ігор Іжнін

*Львівський національний університету імені Івана Франка,
вул. Січових Стрільців, 19, м. Львів, Україна, 79000, тел. (032) 239-41-32*

Розглянуто аспекти взаємозв'язку концепції державного суверенітету та міжнародних конфліктів у міжнародних відносинах. Досліджено питання еволюції сучасної (Вестфальської) системи міжнародних відносин та взаємозв'язок між проблемою виникнення міждержавних конфліктів, застосуванням воєнної сили та питанням реалізації суверенних прав держави на міжнародній арені. Висвітлені сучасні аспекти взаємозалежності державного суверенітету та сучасних конфліктів.

Ключові слова: суверенітет, міжнародний конфлікт, воєнна сила.

Однією з найбільш значущих проблем у науці про міжнародні відносини є проблема конфлікту (війни). Значну кількість наукових праць присвячено дослідженню питань, пов'язаних з причинами виникнення та припинення конфліктів, їхнім характеристиками, чинниками, що впливають на їхній перебіг, а також вивченню механізмів їхнього врегулювання та засобів запобігання.

Звісно, ми не забуваємо про те, що конфліктні відносини є зворотною стороною кооперації. У сучасному світі проблему конфлікту необхідно трактувати дещо ширше – як забезпечення безпеки міжнародного середовища. Безпека є історично ваговою складовою міжнародної політики.

Мюнстерський і Оснабрюцький мирні договори, підписані 1648 р., ознаменували виникнення принципово нової «Вестфальської» системи міжнародних відносин. Ця система, базуючись на нових організаційних принципах, тим не менше не привела до зникнення міжнародних конфліктів (зрештою, і не могла зробити цього). Формування Вестфальської системи міжнародних відносин ознаменувало примат принципу державного суверенітету у міжнародних відносинах. Цей принцип передбачає повну самостійність державних утворень у справі управління власними справами. Деякою мірою, цей же принцип спричинив домінування у міжнародній політиці концепції державного інтересу, яким передусім мають керуватись очільники будь-якої держави, в разі якщо вони прагнуть її стабільного та послідовного розвитку. Водночас, принцип суверенітету передбачає рівність усіх держав у двосторонніх і багатосторонніх міждержавних відносинах, а також те, що всі держави володіють однаковими правами на міжнародній арені і будують свою зовнішню політику, виходячи з необхідності захисту своїх прав та інтересів.

Отже, формування Вестфальської системи зумовило до впорядкування міжнародних відносин на базі декількох загально визнаних принципів:

- суверенної рівності держав у політико-правових відносинах;
- відсутності універсальної сили на світовій арені, що могла б обмежити дії окремих держав чи диктувати їм свою волю;
- державного інтересу, як визначального чинника у справі формування та реалізації зовнішньої політики держав.

Перемога у міждержавних відносинах принципу суверенітету над принципом універсалізму (що передбачав можливість і необхідність створення єдиної «універсальної» християнської держави/імперії у Європі, підпорядкованої одному правителю) зумовила також і до формування сприйняття міжнародних відносин як анархічних у своїй природі.

Зазначимо, що, як наслідок формування такої системи міжнародних відносин, рівні (принаймні формально) між собою держави можуть і, безперечно, повинні самостійно забезпечити захист власних державних інтересів, у тім числі й силовими засобами. Внаслідок анархічності міжнародних відносин суверенні держави мають суверенне право захищатись від посягань на власний суверенітет, при цьому такі посягання можуть бути породжені прагненням іншої/інших держав захистити/забезпечити власні державні інтереси. Внаслідок цього в рамках Вестфальської системи міжнародних відносин, фактично, відбувається інституалізація міжнародного збройного конфлікту як інструменту вирішення суперечностей між державами. Окрім того, збройний конфлікт і збройне насильство стає ефективним, корисним і вельми ефективним інструментом зовнішньої політики будь-якої держави, яка бажає залишитись самостійним гравцем/актором на міжнародній арені.

Наголосимо на тому, що застосування сили у відносинах між державами не було забороненим. Кожна суверенна держава свідомо і безбоязно (в сенсі відсутності санкцій з боку міжнародного співтовариства власне за факт застосування сили) могла використати збройні сили в умовах конфлікту з метою захисту своїх інтересів. Ініціатор війни не отримувал морального засудження і вільно міг захищати свої права та інтереси за допомогою зброї, без жодних побоювань за можливі моральні і правові наслідки такого застосування сили. Ніхто з учених-правників, що стояли біля витоків міжнародного сучасного права, (Е. де Ваттель, Г. Гроцій, Ф. де Вікторія)¹ [1], не заперечував можливості використання війни як засобу реалізації «природних» прав держави. Ваттель, зокрема, прямо вказував, що «природа дає людям право застосовувати силу у випадку необхідності забезпечення захисту чи реалізації прав» [6, с. 136]. В будь-якому разі збройне насильство у конфлікті перетворюється передусім на інструмент, застосування якого є політично вмотивованим і оцінюють який з точки зору політичної доцільності та необхідності.

Принципи Вестфальської системи передбачають, що будь-яка суверенна держава, опинившись у стані конфлікту з іншою чи іншими суверенними

¹ Див. Victoria de F. On the Law of War, (1557). Grotius H. The Laws of War and Peace, (1625). Vattel de E. Law of Nations, (1758).

державами, може піддатись збройному нападу. Отже, будь-якій державі необхідно готуватись до розвитку подій на міжнародній арені так, щоб зуміти захистити свій суверенітет і свої інтереси, в тому числі і збройними засобами (фактично, реалізуючи принцип *si vis pacem, para bellum*).

На зламі XIX–XX ст. у світі відбулись радикальні зміни в економічній, соціальній, науково-технічній сфері, у сфері комунікацій. Це дало змогу державам збільшити можливості у сфері застосування збройного насильства, розширило географічно масштаби збройних конфліктів, різко збільшився руйнівний потенціал сучасних озброєнь. Перша світова війна продемонструвала руйнівний потенціал, якого досягла людська цивілізація. Масштаб жертв і руйнувань, що зазнали головні держави-учасниці «Великої війни» 1914–1918 рр., змусили поставити на порядок денний міжнародного співтовариства питання запровадження міжнародного контролю за збройним насильством. Провідними державами світу 1928 р. підписано знаменитий пакт Бріана-Келлогга, який в ідеалістичному дусі проголосив про відмову від війни як інструменту вирішення міжнародних суперечок (стаття 1) і зобов'язував усі сторони угоди вирішувати *будь-які* (курсив –авт.) суперечки винятково мирними засобами (стаття 2) [4]. В ідеалістичному ж дусі угода не передбачала жодних санкцій щодо порушників її положень. Окрім того, в угоді навіть не передбачали можливості, що Угоду про відмову від війни як інструменту національної політики можуть порушити. Учасниками цієї угоди стали близько 50-ти держав світу. Незважаючи на те, що цей документ у жодний спосіб не вплинув на реалізацію агресивних планів низки держав-учасниць (Італії, Німеччини, СРСР, Японії), однак разом з угодою про створення Ліги Націй це стало першою масштабною спробою обмежити можливість держав використовувати насильство у міжнародних відносинах. Слід також згадати і про укладення 1933 р. подібного документа державами Західної півкулі – Антивоєнна угода про відмову від агресії, учасниками якої стали Аргентина, Бразилія, Чилі, Мексика, Парагвай, Уругвай і США (так звана Угода Сааведра Ламаса). Щоправда, на відміну від пакту Бріана-Келлогга, ця угода передбачала запровадження механізмів мирного врегулювання суперечностей між державами через процедури примирення та арбітраж [3]. Ці угоди засвідчили принаймні на концептуальному рівні та рівні окремих державних діячів та представників політичних еліт готовність до певного обмеження державного суверенітету з метою обмеження міжнародного насильства.

Окрім іншого, систему міжнародних відносин ускладнили трансформація концепції державного суверенітету та доповнення її концепцією суверенітету національного, поява національних держав і перетворення національних/етнічно визначених спільнот на активних учасників міжнародно-політичних процесів. Проголошення права націй на самовизначення і, нехай вибірково, реалізація цього права зумовили до утворення в Європі низки нових національно-територіальних держав (Польща, Чехословаччина, Королівство Сербів, Хорватів і Словенців). Здебільшого новоутворені держави мали в своєму складі значні

етнонаціональні меншини, які, своєю чергою, прагнули до самовизначення та здобуття суверенітету. Окрім того, народи, яким по завершенню Першої світової війни не вдалось з тих чи інших причин реалізувати своє право на самовизначення, зовсім не відмовились від цієї ідеї (зокрема, й Україна). Запровадження власне принципу національного самовизначення водночас не ставить обмежень щодо того, як відбуватиметься дроблення окремо взятої держави/суспільства вздовж лінії етнонаціональної диференціації; не визначено які нації, народності, етноси, етнічні групи мають право на самовизначення і створення власних форм державного правління, а які ні. Усе це провокує прагнення до здобуття суверенітету, в тому числі і збройними засобами. Запровадження принципу поваги територіальної цілісності держави та незмінності державних кордонів немирними засобами, разом із принципом незастосування сили у міжнародних відносинах, закріплене Гельсінським Заключним актом 1975 р. [1], фактично обмежує народи в їхній боротьбі за право на самовизначення.

Друга світова війна, яка за своїми масштабами, за людськими жертвами та руйнуваннями наблизилась до війни *ідеальної* у класичному розумінні К. фон Клаузевіца – коли насильство виходить на перший план і затьмарює собою політичні цілі [2, с. 48], поставлені на початку конфлікту, натомість ставлячи на перший план питання цілковитого знищення супротивника, – зумовила до створення Організації Об'єднаних Націй. Статут ООН формально заборонив застосування сили у міжнародних відносинах, окрім випадків індивідуальної та колективної самооборони, а також у випадках, санкціонованих Радою Безпеки ООН.

Заборона використання збройного насильства у міжнародних відносинах фактично зумовила до ситуації, коли держава зобов'язана захищати свій суверенітет і свої права, захищати свої інтереси і своїх громадян, але при цьому позбавлена одного з найефективніших і найнеобхідніших інструментів свого захисту – воєнної сили, в тому сенсі, що вона не може її використовувати інакше, як у цілях самооборони. Щодо цього самооборону трактують у звуженому сенсі – як відповідь на неспровокований напад. Хоча ще Ш. Монтеск'є вказував на той факт, що держава може опинитись у ситуації, коли фактично реалізуючи своє природне право на оборону, вона змушена здійснити напад на іншу державу, коли остання, скажімо, через певний час загрожуватиме першій знищенням [5]. Отже, сучасна система міжнародних відносин, яка продовжує функціонувати передусім на основі принципу суверенності держав, опиняється у стані концептуальної кризи внаслідок заперечення можливості держави застосовувати силу з метою захисту своїх прав та інтересів і відсутності ефективних механізмів, що замінили б собою використання воєнної сили.

Висновки:

1. Природа міжнародних відносин не змінилась – держави залишаються у «природному» стані суперництва.

2. Механізми, вироблені світовим співтовариством з метою усунення насильства з міжнародних відносин, не є достатньо ефективні.
3. Система відносин між державами і надалі спирається на ідею і концепцію державного (національного) суверенітету.
4. Водночас простежується поступова трансформація «Вестфальської» системи з характерними зростанням впливу недержавних акторів; впровадженням «новітніх» цінностей, таких як право на самовизначення, повага та захист прав людини тощо; «ерозією» державного суверенітету, формуванням транснаціональних спільнот і об'єднань та інше.
5. Держави (якщо вони бажають фігурувати в якості самостійних учасників міжнародних відносин) і надалі зобов'язані здійснювати захист свого суверенітету, національні інтереси, інтереси своїх громадян в умовах відсутності інститутів, що мають повноваження приймати рішення обов'язкові для всіх учасників системи.
6. Захист державних інтересів більше не може спиратись на легітимне застосування воєнної сили, створюючи певну суперечність в організації сучасної системи міжнародних відносин – опора на суверенітет держави і право та обов'язок його захищати vs заборона застосування сили. Скасування простого і зрозумілого принципу покладання виключно на власні сили можливості і позбавлення держав можливості законно використовувати такий інструмент зовнішньої політики, як воєнна сила, своєю чергою підвищує ступінь невизначеності у системі міждержавних відносин, оскільки далеко не всі держави готові однозначно і беззастережно дотримуватись норм, що забороняють застосування сили. При цьому формується система відносин, в яких при декларованій рівності всіх держав-учасниць деякі держави стають «більш рівними», порівняно з іншими, на відміну від попередніх історичних епох, коли фактично існувала зрозуміла ієрархія держав залежно від їхніх силових можливостей, а перерозподіл позицій у цій ієрархії відбувався і фіксувався в результаті війн і збройних конфліктів. На сучасному етапі держави, з одного боку, продовжують спиратись у своїй міжнародній політиці на силовий потенціал, однак при цьому не можуть його легітимно реалізувати без порушення норм міжнародного права. Така ситуація спричиняє ускладнення міждержавних відносин, проблем з легітимізацією свого статусу у системі міждержавних відносин, перенесення боротьби держав у інші (неполітичні) сфери, такі як боротьба в інформаційній, технологічній і культурній сферах.
7. Водночас зберігається висока вірогідність піддатись і збройному нападу, незважаючи на наявність забороняючих норм міжнародного права, що постійно демонструє сучасність міжнародних відносин. Механізми ж попередження і запобігання конфліктам часто виявляються неефективними.
8. У найрадикальнішому варіанті така ситуація може мати два можливих діаметрально протилежних наслідки: або поступове формування «глобального» уряду, що сформується навколо найбільш потужного

політичного центру, який консолідувавши міжнародну спільноту, зможе брати на себе повноваження щодо легітимного застосування насильства у глобальному масштабі (малоімовірна перспектива); або ж справжня анархізація міжнародних відносин, коли за відсутності зрозумілих підстав і норм, що регулюють застосування сили, право на застосування сили почнуть привласнювати не лише державні утворення, але й недержавні актори самої різної природи, що, своєю чергою, може мати наслідком глобальний хаос і руйнування існуючої системи людської цивілізації загалом. Певним проявом останньої тенденції можна розглядати появу транснаціональних глобальних терористичних організацій, транснаціональних угруповань організованої злочинності, розширення масштабів діяльності незаконних збройних формувань, що використовують неконвенційні способи ведення боротьби, втрата законними урядами багатьох країн «третього світу» контролю над територіями і ресурсами своїх держав, актуалізацію інтервенціонізму у міжнародних відносинах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Заключний акт Ради з безпеки та співробітництва в Європі від 01.08.1975 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_055.
2. *Клаузевиц К.* фон. О войне. – В 2 т. – Т.1 / К. фон Клаузевиц. – М. : ООО «Издательство АСТ» ; СПб. : Terra Fantastica, 2002. – 558 с.
3. Anti-war Treaty of Non-aggression and Conciliation (Saavedra Lamas Treaty); October 10, 1933 [Electronic Resource]. Available at : http://avalon.law.yale.edu/20th_century/intam01.asp.
4. Kellogg-Briand Pact, 1928 [Electronic Resource]. Available at : <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/kbpact.htm>.
5. *Montesquieu C.* The Spirit of Laws (1748) / C. Montesquieu. – Book X. – Of Laws in the Relation They Bear to Offensive Force. – [Electronic Resource]. Available at : http://www.constitution.org/cm/sol_10.htm.
6. *Vattel E. de.* Law of Nations (1758) / E. de Vattel. On War. Book III. Chap.1. Of War, – Its Different Kinds – and the Right of Making War. – Philadelphia, 1883. [Electronic Resource]. Available at : http://www.constitution.org/vattel/vattel_03.htm.

Стаття надійшла до редколегії 15.10.2012

Прийнята до друку 25.10.2012

THE CONCEPT OF SOVEREIGNTY AND THE CONFLICT IN MODERN INTERNATIONAL RELATIONS

Ihor Izhnin

*Ivan Franko National University of Lviv,
19, Sichovykh Striltsiv Str., Lviv, Ukraine, 79000, tel. (032) 239-41-32*

The article deals with the relationship of state sovereignty concept and international conflicts in international relations. There is discussed the question of the evolution of the modern (Westphalian) system of international relations in connection with the problems of international conflict, the use of military force and the problem of the sovereign rights of states in the international arena. There are shown the modern aspects of the interdependence of modern conflicts and concept of state sovereignty.

Key words: sovereignty, international conflict, military force.

ПРОБЛЕМА СУВЕРЕНИТЕТА И КОНФЛИКТА В СОВРЕМЕННЫХ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ

Игорь Ижнин

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Сечевых Стрельцов, 19, г. Львов, Украина, 79000, тел. (032) 239-41-32*

Рассмотрены аспекты взаимосвязи концепции государственного суверенитета и международных конфликтов в международных отношениях. Исследован вопрос эволюции современной (Вестфальской) системы международных отношений и связь с проблемой возникновения международных конфликтов, использования военной силы и проблемой реализации суверенных прав государств на международной арене. Показаны современные аспекты взаимозависимости современных конфликтов и концепции государственного суверенитета.

Ключевые слова: суверенитет, международный конфликт, военная сила.